

УДК 378.147:373.3

ДО ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ МОВЛЕННЄВИХ СИТУАЦІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Сідун Мар'яна Михайлівна

м.Мукачево

У статті визначено й досліджено роль мовленнєвих ситуацій як засобу формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи. Автор наголошує на важливості використання навчальних мовленнєвих ситуацій у професійній діяльності майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи.

Ключові слова: навчальна ситуація, мовленнєва навчальна ситуація, професійна компетентність, критерії поділу, педагогічний процес.

Постановка проблеми. Особливості діяльності вчителя іноземної мови початкової школи вимагають від нього спостережливості, уміння планувати, здійснювати та аналізувати педагогічний процес. Компетентно мислити й діяти насамперед означає бачити і знаходити в навчанні та вихованні нестандартні ідеї, засоби, способи, прийоми й форми організації учнів, які відповідають логіці ефективного розв'язання поставлених завдань. Компетентне використання мовленнєвих ситуацій є свідченням високого рівня професійної майстерності вчителя іноземної мови початкової школи. Тому, майбутній учитель іноземної мови початкової школи уже в роки навчання у ВНЗ повинен знаходитися в умовах, наближених до його практичної діяльності за допомогою активних методів навчання, що готують його до співпраці з учнями. Одним із таких ефективних методів є моделювання мовленнєвих ситуацій професійного змісту.

Аналіз останніх досліджень. Серед сучасних досліджень, присвячених проблемі використання мовленнєвих ситуацій як комплексного засобу, що може стимулювати молодь до самоаналізу, самооцінки та саморозвитку, слід виділити наукові розробки М.Л.Вайсбурд, Т.В.Зубенко, О.О.Леонтьєва, Ю.І.Пасова, В.А.Сластьоніна та ін. В них наголошується на необхідності врахування ролі емоційних переживань, спілкування, аргументації у процесі моделювання мовленнєвих ситуацій.

Аналіз джерел дає можливість констатувати, що на сьогодні потребує відповідного наукового обґрунтування процес формування професійних якостей у майбутніх учителів іноземної мови початкової школи засобами моделювання мовленнєвих ситуацій, що зумовлюється відсутністю спеціальних досліджень із визначеної проблеми, в тому числі щодо визначення видів таких ситуацій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Визначити й дослідити систему навчальних мовленнєвих ситуацій, що зустрічаються в діяльності вчителя іноземної мови початкової школи.

Основна частина. Відповідно до поширеної концепції (Н.В.Кузьміна, В.О.Кан-Калик, М.Д.Нікандров, В.О.Сластьонін, Л.Ф.Спірін та ін.) ми розглядаємо професійно-педагогічну діяльність як неперервний процес розв'язання вчителем нескінченного

ряду задач, спрямованих на досягнення загальної мети – формування особистості учня, його світогляду, переконань, свідомості, поведінки.

Сьогодні більшість методистів схиляється до думки, що навчальна мовленнєва ситуація є первинним елементом певної сфери спілкування [9]. Однак, такий підхід не в повній мірі враховує професійну спрямованість підготовки майбутнього вчителя, а мовленнєва ситуація розглядається лише як засіб розвитку комунікативних умінь без урахування їх адекватного використання у майбутній професійній діяльності. Це спонукає нас сформулювати власне визначення навчальної мовленнєвої ситуації, під якою ми розуміємо штучно створенні викладачем умови, що імітують ситуацію реального іншомовного спілкування під час навчально-виховного процесу в початковій школі та спрямовані на формування професійних умінь та навичок майбутнього вчителя іноземної мови.

Існує значна кількість класифікацій мовленнєвих ситуацій, що базуються на різних критеріях. Під час їх аналізу ми спиралися на розробки О.В.Бернацької, І.М.Бермана, В.А.Бухдіндер М.Л.Вайсбурд, Р.П.Мільруда, Т.Є.Сахарової В.Л.Скалкіна та ін. В той же час, зазначені науковці в основному розглядали ситуації з точки зору можливості використання їх у загальноосвітній школі під час формування комунікативних умінь і навичок учнів. Зокрема, про це свідчать виділені ними критерії. Так, М.Л.Вайсбурд поділяє ситуації за ознакою поширеності в сферах спілкування, типових для учня, і виділяє наступні підвиди: учбово-трудова; сімейно-побутова; суспільної діяльності; захоплені; соціально-культурні. Також нею проведено поділ ситуацій залежно від того, які види спілкування вони реалізують: ситуації соціально-орієнтованого, особисто-орієнтованого та наочно-орієнтованого спілкування [2]. В залежності від мовних форм вчена виділяє ситуації, що стимулюють монологічну, діалогічну та полілогічну форму спілкування [1, с.88]. Відомі також спроби класифікації навчальних мовленнєвих ситуацій в залежності від ступеня креативності, за характером висловлювання, за характером мовної дії [6, с.38]. Ю.І.Пасов виділяє свої критерії, за якими диференціюються мовленнєві ситуації, і розглядає їх, головним чином, з погляду навчання іншомовному мовленню та виділяє такі критерії: об'єм висловлювання (мікроситуації та макроситуації), ступінь участі творчості (обумовлені і необумовлені), спосіб відтворення (екстралінгвістичні і лінгвістичні) [7, с.28].

Зазначені класифікації, на наш погляд, є доречними під час розгляду мовленнєвих ситуацій як засобу навчання іншомовному спілкуванню учнів. Однак, вони не враховують особливості ситуацій, що повинні використовуватися у процесі підготовки майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи, а саме їх професійний характер.

Тому, з урахуванням вищезазначених класифікацій, ми виділяємо компоненти системи мовленнєвих ситуацій вчителя іноземної мови початкової школи залежно від таких критеріїв: за функціональною спрямованістю навчального завдання, за формою організації навчальної діяльності, за тематичною спрямованістю, за характером мовного матеріалу.

Відповідна класифікація навчальних мовленнєвих ситуацій розроблена нами на основі комплексного аналізу цілей і завдань навчання іноземної мови в початковій школі [8], співвіднесених зі змістом професійної підготовки майбутнього вчителя.

У навчальному процесі окрема мовленнєва ситуація залежно від функціональної спрямованості навчального завдання реалізуються в різних видах, а відтак, ми виділяємо: ситуації-вправи, ситуації-ілюстрації, ситуації-оцінки, ситуації-запити інформації, ситуації-проблеми, ситуації-виклади.

1. Ситуації-вправи дозволяють навчати професійно-спрямованому мовному спілкуванню, що забезпечує взаєморозуміння фахівців відповідного профілю. Особливості вищого навчального педагогічного закладу, що готує майбутніх вчителів іноземної мови початкової школи, визначає тематичний зміст ситуацій-вправ, тобто, відповідно до передбачуваних навчальною програмою тем для спілкування, а саме: «Відпочинок і дозвілля», «Помешкання», «Я, моя сім'я і друзі», «Оточення» тощо.

На заняттях з іноземної мови ситуації-вправи слід використовувати із урахуванням рекомендованих підручників з іноземної мови для початкової школи. Цей вид дозволяє в активній формі вводити, активізувати, закріплювати лексико-граматичний матеріал певної навчальної теми, інтегрувати знання, розвивати комунікативні навички. Наприклад: «На малюнку зображено кімнати: виберіть одну, опишіть побачене, звертаючи увагу на меблі». Після чого можна запропонувати студентам зробити коротке повідомлення про інші кімнати та речі, які в них можуть розташовуватися, провести діалог за змістом заданої ситуації. Крім цього, зі студентами слід розглянути фрази та окремі лексичні одиниці, які доречно вживати в аналогічних ситуаціях у початковій школі.

2. Ситуація-ілюстрація використовується для наочного і образного подання певного об'єкта або процесу засобами іншомовного лексико-граматичного матеріалу. Основними навчальними матеріалами при цьому є:

1) зразки монологічного й діалогічного мовлення, які пропонуються студентам як моделі для аналогічних висловлень, а також отримуючи базову інформацію в обсязі розмовних тем і навчальних ситуацій;

2) мовні штампи – готові мовні формули, обумовлені конкретною ситуацією спілкування, що виражають емоційне ставлення мовця до предмета висловлювання, призначені для початку, продовження, завершення процесу мовного спілкування (які в подальшому мають широке застосування на початкових етапах вивчення іноземної мови в початковій школі). Постановка навчального завдання в цьому випадку буде носити описовий або оповідальний характер. Наприклад: «Ви починаєте вивчення із школярами нової теми – «Я, моя сім'я і друзі». Учні цікавляться відповідною лексикою».

Цей вид ситуацій має широке подальше застосування у діяльності вчителя іноземної мови початкової школи вже з третього класу (що знайшло відображення у підручниках), коли учні, згідно програми, повинні навчитися описувати місце (помешкання, клас), явище (погода, свято), об'єкт (людина, сім'я, іграшки, предмети шкільного вжитку, тварини) [8], в тому числі давати відповіді на прості запитання вчителя.

3. Ситуація-оцінка дозволяє формувати уміння й навички видів мовленнєвої діяльності: говоріння, аудіювання, письма, читання. Для аналізу пропонується опис конкретного випадку: студенти, після вивчення ситуації, повинні дати оцінку правильності/неправильності запропонованих дій. Комунікативне за-

вдання буде формулюватися в такий спосіб: «Дайте оцінку дій..., визначте переваги й недоліки..., проаналізуйте ситуацію, оцініть правильність дій...». Комунікативні завдання чітко керують мовленнєвою діяльністю тих, кого навчають, на основі підготовленого навчального матеріалу.

4. Ситуація-запит інформації слугує для розвитку професійного творчого мислення майбутнього вчителя. Ситуації цього виду спрямовані на розвиток умінь студента організувати діалогічне мовлення та формувати граматичні навички побудови й використання питальних речень всіх видів в учнів початкової школи. Наприклад: «До четвертого класу, в якому ви навчаєте іноземної мови перевели нового учня з іншої школи. Вам потрібно познайомити його з класом та задати йому кілька питань: «Як тебе звати?», «Скільки тобі років?», «Звідки ти?», «Де ти народився?», «Який твій улюблений предмет?» (What is your full (surname) name?; How old are you?; Where are you from?; Where were you born; What is your favourite subject?) тощо.

5. Ситуація-виклад переважно використовується для розвитку навичок усного монологічного мовлення, а також як засіб контролю лексико-граматичного матеріалу теми. Ситуації цього виду сприяють розвитку навичок логічного структурування змісту мовлення із урахуванням його подальшого використання на уроці іноземної мови в початковій школі. При цьому, запам'ятовування тез теми може слугувати передумовою використання таких ситуацій. Наприклад: «Під час вивчення теми «Святування нового року у Великобританії» вам необхідно проінформувати учнів про звичаї та традиції проведення цього свята (відповідна тематика вивчається в четвертому класі)».

Наступним критерієм поділу навчальних мовленнєвих ситуацій, що використовуються в процесі підготовки вчителя іноземної мови початкової школи, є форма організації навчальної діяльності. Відповідно до цього, можна виділити індивідуальні й групові ситуації. Партнерами навчальних комунікацій можуть бути студенти та викладач, що імітують реальні навчальні дії вчителя в школі. Коло їх практично корисних режимів мовленнєвої взаємодії, з урахуванням позиції В.Л.Скалкіна [9], включає ряд варіантів.

Залежно від видів мовленнєвої діяльності домінуючим буде той або інший варіант. У процесі навчання монологічному мовленню використовуються, головним чином, варіанти ситуацій «викладач-студенти», а діалогічному – ситуації «студенти-студенти» [5]. Найбільш продуктивним може виявитися варіант ситуацій «студенти-студенти», тому що він дозволяє організувати синхронну роботу пар і, при цьому, сприяє формуванню в них ініціативності мовлення, а також є відображенням їхньої подальшої практичної діяльності щодо організації монологічного та діалогічного іншомовного спілкування молодших школярів.

При цьому, під час використання групових ситуацій, викладач має можливість звертати увагу студентів на різні аспекти їхньої подальшої взаємодії із учнями початкової школи у процесі діалогічного або монологічного спілкування іноземною мовою.

Третім критерієм диференціації мовленнєвих ситуацій в процесі формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи є їх тематична спрямованість, оскільки зміст ситуації моделюється з урахуванням змісту теми заняття, навчального тексту з теми, а текст може становити базову одиницю комунікації.

Тематичні ситуації слід застосовувати відповідно до конкретної теми навчальної програми для початкової школи. Зокрема, в тематичному блоці «Помешкання» виділяється ряд підтем, в межах яких розглядаються окремі мовленнєві ситуації, а їхній опис викладач повинен забезпечити відповідним лексико-граматичним інвентарем (тобто граматичними структурами, мовними зразками, словами, виразами, розмовними формулами). Його слід використовувати майбутньому вчителю іноземної мови під час вивчення відповідної теми в школі: «Can you find a table in

this room?»; «Can you see some pictures here?»; «There are two cushions on the sofa»; «Is the kitchen big or small?» тощо.

З огляду на характер мовного матеріалу, що підлягає засвоєнню (четвертий критерій нашої системи), ми пропонуємо лексичні, граматичні та фонетичні ситуації, у відповідності до лінгвістичних компетенцій учнів початкової школи [8]. Реалізація лексичних ситуацій дозволяє розширювати словниковий запас студентів, вводити, активізувати, закріплювати лексику досліджуваної теми, засвоювати стійкі вирази, фразеологічні звороти, ідіоми, розвивати навички усного й писемного мовлення, вдосконалювати комунікативні вміння. Спектр лексичних ситуацій дуже широкий, тому вибір оптимальної лексичної ситуації залежить від цілей і завдань, які ставить викладач перед конкретним навчальним заняттям. В подальшому, вказані ситуації, через обмеженість словникового запасу дітей молодшого шкільного віку, відіграють неабияке значення у процесі вивчення ними іноземної мови. Так, в підручниках О.Д.Карп'юк в межах кожного уроку розглядається обов'язкового спочатку саме лексична ситуація [4].

Для того, щоб студенти вивчили ряд лексичних одиниць з теми, педагогічну термінологію, стійкі словосполучення, фразеологічні звороти, окремі речення-моделі з характерною структурою й лексикою, лексичні одиниці певної частини мови (неправильні дієслова, прикметники, іменники, прислівники), уміли формувати словотворчий ряд, використовуються велика розмаїтість лексичних ситуацій-вправ у процесі підготовки майбутнього вчителя іноземної мови.

Багато з лексичних ситуацій формулюються наступним чином: знайти синонім, антонім до слова, заповнити пропуски в реченні відповідним словом за змістом з таблиці (match the sentences with the words in the box), заповнити пропуски в діалозі необхідними дієсловами (complete the dialogue with the verbs), підібрати визначення до поняття або терміну (match the words with the definition), виконати вправу, опираючись на подану модель (do the exercise as in the model). Однак, створення й впровадження у навчальний процес лексичних ситуацій дозволяє викладачеві вирішувати більш широкі завдання: студенти повинні не тільки вивчити певні лексичні одиниці, але й активно використовувати свої знання лексики в усному й писемному мовленні (підготовленому й непідготовленому), і перш за все, через особливості своєї майбутньої діяльності, тобто під час викладання іноземної мови у початковій школі. Створення таких ситуацій забезпечує ефективну мотивацію вивчення лексичного матеріалу іноземної мови.

Метою використання граматичних ситуацій є не тільки навчання студента – майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи – граматичним явищам і структурам іноземної мови, але й доведення до автоматизації граматичних навичок та їх використання під час спонтанного усного мовлення у процесі його подальшої педагогічної діяльності.

У практичній діяльності вчителя іноземної мови початкової школи цей вид ситуацій формулюється за допомогою наведення окремих граматичних конструкцій та низки вправ, спрямованих на їх закріплення. При цьому, сама граматична конструкція супроводжується ілюстративним матеріалом та виражається наступним чином: запам'ятай (remember) [3], запитай і дай відповідь (ask and answer) тощо.

Успішність оволодіння іноземною мовою залежить від правильної вимови молодшого школяра. У зв'язку із тим, що в початковій школі учні тільки починають вивчати іноземну мову, значна кількість ситуацій направлена на формування в них фонетичної компетенції. При цьому, викладачеві слід звернути увагу студентів на те, що не варто проводити з учнями спеціальні фонетичні вправи на вимову окремих звуків, які відсутні у рідній мові: діти краще їх засвоюють, вивчаючи слова, що містять ці звуки. Тільки у тому разі, коли молодший школяр протягом тривалого часу не може опанувати правильну вимову, слід провести з ним індивідуальну роботу, запропонувавши певні фонетичні вправи-ситуації. Здійснювати це слід у той самий спосіб, що і роботу над вимовою звуків рідної мови. Саме такий характер носять фонетичні ситуації у сучасному підручнику з іноземної мови початкової школи [3; 4].

Висновки. Використання розробленої класифікації навчальних мовленнєвих ситуацій у процесі підготовки фахівців іноземної мови може сприяти розвитку їх професійно-педагогічного мислення, навичок самоаналізу, самоконтролю, самооцінки, а також формуванню умінь застосовувати методи аналізу мовленнєвих явищ і процесів. Тому, розробляючи класифікацію навчальних мовленнєвих ситуацій, які виникають у діяльності вчителя іноземної мови початкової школи, ми розглядали їх з погляду можливого використання у навчальному процесі. При цьому нами враховувалось, що аналіз ситуацій може виступати ефективним методом навчання.

Перспективи подальших досліджень пов'язані із експериментальною перевіркою ефективності використання виокремлених мовленнєвих ситуацій у процесі підготовки фахівців іноземної мови

Література та джерела

1. Вайсбург М.Л. Использование учебно-речевых ситуаций при обучении устной речи на иностранном языке: Учебное пособие для проведения спецкурса по обучению иноязычному общению в системе повышения квалификации учителей / Мира Лазаревна Вайсбург – Обнинск: Титул, 2001. – 128 с.
2. Вайсбург М.Л. Типология учебно-речевых ситуаций / Мира Лазаревна Вайсбург // Психолого-педагогические проблемы интенсивного обучения иностранным языкам. – М.: Наука, 1981. – С.36-42
3. Карп'юк О.Д. Англійська мова: Підручник для 2-го класу загальноосвітніх навчальних закладів / Оксана Дмитрівна Карп'юк – Київ, 2002 – 144 с.
4. Карп'юк О.Д. Англійська мова: Підручник для 3-го класу загальноосвітніх навчальних закладів / Оксана Дмитрівна Карп'юк. – Тернопіль: Лібра Терра, 2009 – 160 с.
5. Краевская И.М. К проблеме ситуаций в лингвистике и методике // Русский язык за рубежом / Инна Михайловна Краевская – 1981. – № 1.
6. Мильруд Р.П. Введение в лингвистику. Introduction to linguistics: Учебное пособие для студентов педагогических ВУЗов / Радислав Петрович Мильруд.– М.: Дрофа, 2005. – 144 с.
7. Пассов Е.И. Основы методики обучения иностранным языкам / Ефим Израилевич Пассов – М.: Русский язык, 1977. – С. 28
8. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів та спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов. – К.: Перун, 2005. – 208 с.
9. Скалкин В.Л. Ситуация, тема и текст в лингвометодическом аспекте // Русский язык за рубежом / Вадим Львович Скалкин – 1983. – № 3. – С.52-54

В статье определены и исследованы роль речевых ситуаций как средства формирования профессиональной компетентности будущего учителя иностранного языка начальной школы. Автор подчеркивает важность использования учебных речевых ситуаций в профессиональной деятельности учителя иностранного языка начальной школы.

Ключевые слова: учебная ситуация, речевая учебная ситуация, профессиональная компетентность, критерии деления, педагогический процесс.

The article defines and investigates the role of speech situations as a means of professional competence of future teachers of foreign

language elementary school. The author stresses the importance of training speech situations in the future professional activity of foreign language elementary school.

Keywords: learning situations, language learning situations, professional competence, criteria division, pedagogical process.